

Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen*

Reija Lilja

Tutkimusjohtaja

Palkansaaajien tutkimuslaitos

1. Lähtökohta

Työeläkejärjestelmän kustannukset kasvavat väestön ikääntymisen ja elinajanodotteen kasvun vuoksi merkittävästi tulevina vuosikymmeninä. Asiantuntijat ovat harvinaisen yksimielisiä siitä, että työeläkejärjestelmän kestävyys edellyttää sekä pidempiä työuria että eläkemaksujen korotuksia. Julkisuudessa eri tahot ovat vaatineet niin vanhuuseläkeiän alarajan pikaista nostoa kuin työeläkemaksujen korotuksia sekä osa-aikaeläkkeiden ja työttömyysputken lakkauttamista. Työelämän ja terveydenhoidon uudistuksilla on pyritty vähentämään työkyvyttömyyseläkkeiden alkavuutta.

Yksi etuus tästä keskustelusta on loistanut poissaolollaan (taulukko 1). Työeläkelakien mukainen perhe-eläkejärjestelmä on jätetty rauhaan eikä ehdotuksia sen uudistamistarpeista ole esitetty. Perhe-eläkkeisiin liittyvät mielikuvat pienistä orpolapsista ja etuuden saamisen edellyttämä puolison kuolema tekevät keskustelun tästä järjestelmästä hankalan. Kuole-

ma on yllättävä tapahtuma eikä sitä suunnitella. Tämän vuoksi ajatellaan, ettei perhe-eläkkeillä ole merkitystä, kun työeläkejärjestelmän työurien pituudesta ja eläkejärjestelmän kustannuksista puhutaan. Tällaista johtopäätöstä ei voida tehdä. Tilanne ei todellakaan ole näin yksioikoinen.

Taulukosta 1 ilmenee, että työeläkelakien mukaisia perhe-eläkkeitä maksettiin vuonna 2010 lähes 1,6 miljardin euron edestä (orpolapsien osuus tästä on 110 miljoonaa euroa). Perhe-eläkemenot muodostivat kokonaisuudessaan 8 prosenttia kaikista työeläkemenoista. Niiden vuoksi jokainen työssäkäyvä suomalainen maksaa 2,1 prosenttia korkeampia työeläkemaksuja täysin riippumatta siitä, tuleeko oma perhe koskaan tätä etua saamaan. Tähän työeläkejärjestelmän etuuslajiin ei ole eläkejärjestelmän kestävyyskeskusteluissa kiinnitetty lainkaan huomiota samaan aikaan kun huomattavasti pienemmistä etuuksien muutoksista kiistellään.

* Kiitän Matti Pohjola, Pekka Sauramo ja Heikki Taimiota byödyllisistä kommentteista.

Taulukko 1. Työeläkejärjestelmän kokonaisuus

Työeläkelaji	Vuosi 2010		Työeläkemeno prosenttia työtulosummasta
	Työeläkemeno		
	Milj. €	%	
Vanhuuseläkkeet	14 700	75	19,2
Työkyvyttömyyseläkkeet	2 409	12	3,2
Työttömyyseläkkeet	478	2	0,6
Perhe-eläkkeet	1 589	8	2,1
Osa-aikaeläkkeet	224	1	0,3
Maatalouden erityiseläkkeet	126	1	0,2
Yhteensä	19 526	100	25,6

Lähteet: Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2010, ETK raportteja 05/2011:

2. Ikääntyneet lesket saavat valtaosan työeläkelakien mukaisista perhe-eläkkeistä

Kukaan ei kyseenalaista sitä, että perhe-eläkejärjestelmän tulee tukea nuorten vanhempien perheitä puolison tai molempien vanhempien yllättävän kuoleman varalta. Alle 18-vuotiaiden lasten perheet tarvitsevat kaiken järjestelmästä saatavan tuen. Kansaneläkejärjestelmä keskittyy juuri näiden perheiden tukemiseen omaisten yllättävissä ennenaikaisissa kuolemantapa-uksissa. Järjestelmässä orpolapset saavat perhe-eläkejärjestelmän lapsieläkettä siihen asti, kunnes tulevat täysi-ikäisiksi (opiskelevat saavat koululaiseläkettä 21-vuotiaiksi asti). Lesket eivät saa leskeneläkettä täytettyään 65 vuotta. Kansaneläkejärjestelmässä perhe-eläkeajalle on annettu hyvin selkeät ja ennustettavat rajat.

Työeläkelakien mukainen leskeneläke maksetaan sitä vastoin kaikille järjestelmän ehdot täyttävälle leskille iästä riippumatta. Mitään rajoituksia leskeneläkkeen kestolle ei ole, vaan leski nauttii eläkettään elämänsä loppuun asti. Vuonna 2010 työeläkelakien mukaisia lesken-

eläkkeitä saavista 77 prosenttia (naisleskistä 81 prosenttia) oli yli 65-vuotiaita (taulukko 2).

Järjestelmä tukee myös toisella tai useammalla avioliittokierroksella olevia pareja. Lapseton leski saa perhe-eläkkeen, jos avioliitto (tai rekisteröity parisuhde) oli solmittu ennen kuin leski on täyttänyt 50 vuotta ja edunjättäjä (kuollut puoliso) 65 vuotta. Avioliiton on täytynyt jatkua vähintään viisi vuotta ennen puolison kuolemaa. Puolison kuollessa lesken pitää lisäksi olla täyttänyt 50 vuotta (tai on saanut vähintään kolme vuotta yhtäjaksoisesti työkyvyttömyyseläkettä). Tämä järjestelmän piirre näkyy avioliiton solmimistilastoissa, joissa 49-vuotiaiden kohdalla on selvä piikki ylöspäin. Järjestelmän tuntevat näyttävät siis pitävän huolen siitä, että ajoittavat avioitumisensa siten, että ovat leskeneläke-etujen piirissä. Kaikki eivät tällaista optimointia osaa tai halua harjoittaa, mikä asettaa kansalaiset eriarvoiseen asemaan järjestelmästä saatavien etujen suhteen. Jatkossa esittämäni laskelmat osoittavat, että oikea-aikainen avioituminen on hyvinkin kannattavaa yksittäisille pareille mutta kallis työeläkejärjestelmälle.

Taulukko 2. Työeläkelakien mukaisen perhe-eläkejärjestelmän piirissä olevat

Kaikki	Lukumäärä	Jakauma, %	Kuukausieläke, €
Lapset	22 503	8	326
Lesket	263 176	92	512
Kaikki	285 679	100	
Miehet	49 178	17	201
Naiset	236 501	83	569
Kaikki	285 679	100	
65 vuotta täyttäneet Suomessa asuvat	Lukumäärä	Osuus perhe-eläkettä saaneista, %	Osuus leskistä (väestöstä), %
Miehet	28 888	60	66 (7)
Naiset	188 336	81	92 (34)
Kaikki	217 224	77	88 (23)

Lähde: Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2010, Suomen tilastollinen vuosikirja 2011.

3. Mitä suuremmat puolisoiden omaeläke-erot sitä suuremmat leskeneläkkeet

Päinvastoin kuin kansaneläkejärjestelmässä lesken oman eläkkeen taso ei työeläkelain mukaisissa leskeneläkkeissä määritä oikeutta saada eläkettä, vaan pikemminkin kuolleen puolison ja lesken eläkkeiden euromääräinen ero. Leski ei saa leskeneläkettä, jos hänen (joko todellinen tai laskennallinen) omaeläkkeensä on tietyn kynnyсарvon (645,50 euroa) suurempi kuin kuolleen puolison eläke (Knuuti ja Ritola 2012). Tämä laskentasääntö on voimassa riippumatta perheen toimeentulon tasosta. Tämä sääntö selittää osittain sitä, että miesleskistä 34 prosenttia (8 prosenttia naisleskistä) ei saa lainkaan työeläkelakien mukaista leskeneläkettä. Miesten keskimääräinen leskeneläke (201 euroa) on myös pienempi kuin naisten (569 euroa). Työeläkelakien mukaista leskeneläkettä saavista naisista runsas 12 prosenttia saa yli 1 000 euron perhe-eläkkeen (taulukko 3).

Puolisoiden tulojen eroon perustuva leskeneläke aiheuttaa sivutuotteena vahvoja kannustimia pienituloisen ja todennäköisesti pidempään elävän puolison (useimmiten naisen) työn tarjonnan vähentämiseen. Järjestelmä palkitsee kaikkein avokätisimmin perheitä, joissa suurituloisen edunjättäjä on ollut perheen ainoa elättäjä ja joissa leski ei ole kerryttänyt omaa eläkettä lainkaan. Suurin piirtein samansuuruisia omaeläkkeitä (ansiotuloja) ansainneille puurtajapuolisoille ei tässä järjestelmässä käy kovin hyvin. Yksineläjän on luonnollisesti tultava toimeen ilman erityistukia myös työeläkkeellä ollessaan.

Työeläkelakien perhe-eläkettä perustellaan sillä, että se turvaa omaisten toimeentuloa työntekijän tai yrittäjän kuoleman jälkeen. Pohdiskelua siitä, mitä tällä omaisten toimeentulolla tarkoitetaan ja kuinka suuressa mitassa kaikkien työssäkävien ja tulevien sukupolvien tulisi yhteisvastuullisesti lapsettomien leskien toimeentulon tukemiseen osallistua, on olemattoman vähän. Leskeneläkkeiden suuruuteen ei ole asetettu minkäänlaisia kattoja. Outo piirre

Taulukko 3. Suomessa asuvien työeläkeläkien mukaista leskeneläkettä saavien naisten perhe-eläkejakauma

Kuukausieläke, €	Naisten	
	Lukumäärä	Osuus, %
Alle 400	90 529	40,8
400–599	46 621	21,0
600–799	36 702	16,6
800–999	20 869	9,4
1000–1199	11 053	5,0
1200–1599	8 998	4,1
1600–2599	5 432	2,4
2600–	1 533	0,7
Yhteensä	221 737	100,0

Lähde: Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2010.

järjestelmän perustelujen kannalta on myös se, että leski voi 50 vuotta täytettyään mennä uusiin naimisiin ilman että menettää leskeneläketunsa. Kuolleen puolison toimeentulotukea ajatellaan siis tarvittavan myös uusioperheissä riippumatta siitä, kuinka paljon uusi puoliso lesken perheen toimeentuloa parantaa.

Taulukossa 4 kuvataan muutaman esimerkin avulla leskeneläkkeiden määrää kuolleen puolison (edunjättäjän) eri eläketasoilla, kun leskellä ei ole alle 18-vuotiaita lapsia. Taulukossa oletetaan, että lesken omaeläke on 1 061,38 euroa (pyöristettynä 1 061 euroa). Tämä on lesken tulotaso, jolla kansaneläkejärjestelmässä ei leskeneläkettä enää myönnetä. Tällaista sääntöä ei työeläkeläkien mukaisessa järjestelmässä ole, vaan edun saa, jos vain puolisoitten eläkkeiden välillä on riittävän suuri ero.

Taulukko 4 havainnollistaa työeläkeläkien mukaisen leskeneläkejärjestelmän perusfilosofiaa. Jos kuolleen puolison eläke on 645,50 euroa pienempi kuin lesken omaeläke, leski ei saa lainkaan leskeneläkettä. Taulukossa näin käy leskelle, jonka puoliso sai 400 euron omaeläkettä. Tässä tilanteessa järjestelmä ei tue lesken toimeentuloa, vaan hänen on tyytyminen

1 061,38 euron omaeläkkeeseensä. Mitä suurempi edunjättäjän omaeläke on, sitä suuremman siivun leski saa. Lesken, jonka puolison eläke oli 16 000 euroa, saa toimeentulonsa tueksi 7 792 euroa leskeneläkettä, moninkertaisen määrän suhteessa omaan eläkkeeseensä ja pienituloisen perheen leskeen nähden.

Työeläkeläkien mukainen leskeneläkejärjestelmä jatkaa työelämässä esiintynyttä eriarvoisuutta edunsaajan kuoleman jälkeen. Työttömyysjaksojen ja pätkätoiden kanssa kamppailneiden työntekijöiden tai niukkojen yrittäjätulojen varassa eläneiden pienyrittäjien lesket voivat tässä järjestelmässä jäädä ilman toimeentulon tukea tai saavat ainakin selvästi heikomman tuen kuin hyvätuloisten palkansaajien tai yrittäjien lesket.

4. Leskeneläkejärjestelmä pidentää merkittävästi eläkkeen maksuaikaa

Työurien parin, kolmen vuoden pidentämistä vaadittaessa huomiota ei ole kiinnitetty siihen, että samanaikaisesti työeläkelain mukainen leskeneläkejärjestelmä pidentää saman työsuhteen

Taulukko 4. Työeläkelakien mukaisen leskeneläkkeen määräytyminen

Edunjättäjän omaeläke, €/kk	400	1 000	4 000	8 000	16 000
Lesken kokonaiseläke, €/kk					
Omaeläke*	1 061	1 061	1 061	1 061	1 061
Leskeneläke	0	292	1 792	3 792	7 792
Yhteensä	1 061	1 353	2 853	4 853	8 853
Leskeneläke/omaeläke	0,0	0,3	1,7	3,6	7,3

* Taso, joka kansaneläkejärjestelmässä ei enää oikeuta leskeneläkkeeseen.

pohjalta maksettavien eläkkeiden kestoja ja siten eläkeuria. Tätä järjestelmän pürrettä kuvaa taulukko 5, jossa arvioidaan leskeneläkejärjestelmän tyyppillisen ”asiakasperheen” mies-vaimo-yhdistelmän oma- ja leskeneläkkeen yhteiskestoja. Arvio perustuu vuoden 2010 miesten ja naisten elinajanodotteeseen 63-vuotiaana, jossa miehen odotetuksi elinajaksi tulee 82 ja naisen 86 vuotta (Risku ym. 2011). Suomalaisissa avioliitoissa mies on keskimäärin neljä vuotta vaimoaan vanhempi, mikä elinajanodotteen kanssa yhdessä tarkoittaa sitä, että leskeksi jää todennäköisimmin vaimo (Nikander 2010). Taulukon 5 laskelmissa nämä luvut on otettu lähtökohdaksi. Eläkeuran pituutta arvioidaan lisäksi sen mukaan, miten suuri ikäero vaimolla ja miehellä on ollut.

Taulukosta 5 ilmenee, että suomalaisia keskivertoperheitä edustavassa tapauksessa, jossa mies on vaimoaan neljä vuotta vanhempi, miehen työsuhteen pohjalta maksetaan ensin 19 vuotta miehen omaeläkettä ja sen jälkeen leskelle 8 vuotta leskeneläkettä. On siis odotettavissa, että keskivertoperheessä aviomiehen työsuhteen pohjalta maksetaan eläkettä kaikkiaan 27 vuotta.

Mitä nuorempi vaimo miehellä on, sitä pidempi hänen työsuhteensa pohjalta maksettujen eläkkeiden kesto on. Jos vaimo on 16 vuotta nuorempi, hän saa leskeneläkettä kauemmin kuin kuollut miehensä sai omaa eläkettään. Jos vaimo on 24 vuotta miestä nuorempi, miehen työurasta syntyy 47 vuoden eläkeura. On täysin mahdollista, että elinajan odotteiden ol-

Taulukko 5. Miehen työsuhteen kerryttämien työeläkemaksujen mukainen oma- ja leskeneläkkeen keston odote, vuosia

	Vaimon ikä miehen kuolinhetkellä	Miehen omaeläkkeen keston odote	Lesken eläkkeen keston odote (Kela*)	Työeläkelainin mukaisen oma- ja leskeneläkkeen yhteiskeston odote (Kela*)
Ei vaimoa**		19	0	19
Vaimo				
4 vuotta nuorempi	78	19	8 (0)	27 (19)
8 vuotta nuorempi	74	19	12 (0)	31 (19)
16 vuotta nuorempi	66	19	20 (0)	39 (19)
24 vuotta nuorempi	58	19	28 (7)	47 (26)

* Vertailuna Kelan leskeneläke, jota ei makseta, kun leski on täyttänyt 65 vuotta.

** Vaihtoehtoisesti vaimolla ei oikeutta leskeneläkkeeseen miestä suuremman omaeläkkeen vuoksi.

lessa suurempia ja vaimon näitä laskelmia nuorempi puolisoiden yhteinen eläkeura voi pahimmillaan kestää 60–70 vuotta. Kansaneläkejärjestelmässä leskeneläkkeet eivät aiheuta tällaista eläkeurien pitkittymisongelmaa, sillä eläkettä ei saa, kun leski on tullut ikään, jolloin on itse oikeutettu kansaneläkkeeseen (65 vuotta).

Työeläkelakien mukaisiin leskeneläkkeisiin liittyvät pitkät kestot tarkoittavat muun muassa sitä, että joka kerta kun keskimääräistä vanhempi mies ja nuori nainen avioituvat, työeläkejärjestelmälle syntyy odotusarvoisesti lisälasku. Karrikoiden voisi sanoa, että työeläkelakien mukainen leskeneläkejärjestelmä antaa merkittävän taloudellisen tuen kaikkien järjestelmän säännöt tuntevien vanhenevien miesten (ja myös puumanaisten) itseään selkeästi nuorempien aviopuolisoiden hankintayrityksille.

Tarkastellaan seuraavassa, kuinka paljon yksi yksittäinen avioituminen voi vaikuttaa työeläkejärjestelmän kustannuksiin: 30 000 euron omaeläkettä kerryttävä 54-vuotias poikamies tapaa 30-vuotiaan pienituloisen naisen. Tämä tapaaminen johtaa parin vuoden sisällä avioliittoon, joka jää lapsettomaksi, mutta kestää miehen luonnolliseen kuolemaan asti. Oletetaan, että ilman tätä merkittävää kohtaamista mies olisi jäänyt naimattomaksi. Keskimääräisten elinajanodotteiden mukaan laskettuna tulevat työssäkäyvät sukupolvet maksavat tästä rakkaustarinasta työeläkemaksujen korotuksina 5 miljoonan euron lisälaskun. Tällainen on mahdollista, koska työeläkelakien mukainen leskeneläkejärjestelmä ei aseta mitään rajoituksia eläkkeiden suuruudelle eikä kestolle.

Yllä olevaan yksittäiseen esimerkkiin on helppo suhtautua siten, että se kuvaa harvinaista tilannetta ja että tavanomaisten työssäkäyvien tapauksessa leskeneläkejärjestelmän ongel-

mat ovat kuitenkin vähäisiä. Näin voi ajatella, jos ei ole asiaan tarkemmin perehtynyt. Siirrytään tarkastelemaan tavanomaisia perheitä, niin saamme paremman selvyuden tästä kysymyksestä.

5. Odotettavissa olevalla leskeneläkkeellä voi rahoittaa työelämässä pidettäviä taukoja

Tarkastellaan tyypillistä kahden ansaitsijan suomalaista perhettä, jossa vaimo on miestänsä nuorempi. Molemmat puoliset ovat 40-vuotisen työuransa aikana kerryttäneet eläkepalkan, joka vastaa (sukupuolen mukaisia) kokoaikaisen palkansaajien mediaaniansioita (puolet palkansaajista saa tätä pienemmät ja puolet suuremmat ansiot) vuonna 2010.¹ Molemmat puoliset jäävät eläkkeelle 63-vuotiaina. Puolisot elävät ja kuolevat tavanomaisten elinajanodotteiden mukaan. Miehen omaeläke on 1 812 ja vaimon 1 672 euroa. Näillä luvuilla vaimon leskeneläke on miehen kuoleman jälkeen 392,75 euroa kuukaudessa.

Yksinkertaistuksen vuoksi oletetaan, että kummankin eläkeuran aikana palkat pysyvät reaalisesti ennallaan. Jos reaali-palkat nousevat tätä oletusta enemmän, laskelmat hieman aliarvioivat elinkaaren aikana kertyviä eläkesummia. Toisaalta taitettu eläkeindeksi, jossa reaali-palkkojen nousun vaikutus on eläkkeiden nousuun vain 20 prosenttia, pitää huolen siitä, että reaalisesti eläkkeet kehittyvät joka tapauksessa maltillisesti.

Taulukon 6 laskelman mukaiselle keskituloiselle miehelle maksetaan eläkkeellä olon ajalta 413 136 euron suuruiset omaeläkkeet. Tällaisen kokonaiseläkekertymän eläkemaksut

¹ Tilastokeskus, *Palkkarakennetutkimus 2010*.

Taulukko 6. Keskituloisten puolisoiden elinkaaren aikana kertyvät eläkkeet

Perhetilanne	Elinkaaren aikana kertyvät eläkkeet			Leskeneläkkeen tuottama miehen omaeläkkeen "lisätuottokerroin"	Vaimon kannustin työuran lyhentämiseen, vuosia
	Miehen omaeläke, €	Vaimon leskeneläke, €	Miehen työsuhteen perusteella maksettavat eläkkeet, €		
Ei vaimoa*	413 136	0	413 136	1,00	
Vaimo					
4 vuotta nuorempi	413 136	37 704	450 840	1,09	3
8 vuotta nuorempi	413 136	56 556	469 692	1,14	5
16 vuotta nuorempi	413 136	94 260	507 396	1,23	8
24 vuotta nuorempi	413 136	135 044	548 180	1,33	12

* Vaihdohtoisesti vaimolla ei oikeutta leskeneläkkeeseen miestä suuremman omaeläkkeen vuoksi.

siis tuottavat sellaiselle miehelle, jonka jälkeen ei makseta leskeneläkkeitä. Kun mieheltä jää leski, hänen työeläkemaksuilleen tulee lisätuottoa leskeneläkekertymästä.

Taulukosta 6 ilmenee, että tavanomaisen pariskunnan kohdalla, jossa vaimo on ollut neljä vuotta miestä nuorempi, vaimolle maksetaan miehen kuoleman jälkeen leskeneläkettä elinkaarella yhteensä 37 704 euroa. Tässä tavanomaisessa tapauksessa miehen omaeläkkeelle saadaan 1,09 "lisätuottokerroin" suhteessa omaeläkkeeseen, jonka pohjalta leskeneläkettä ei makseta. Perhetason tarkastelussa leskeneläke nostaa siis miehen työeläkemaksuista saatavaa tuottoa 9 prosenttia. Mitä nuorempi vaimo, sitä suurempi tuotto miehen työeläkemaksuille saadaan. Jos vaimo on 24 vuotta nuorempi, tuotto nousee 33 prosenttiin. Nämä perhekohtaiset lisätuotot ovat työeläkejärjestelmälle kustannuksia, jotka katetaan kaikkien työssäkäyvien työeläkemaksuista.

Työeläkejärjestelmän työurien pidentämisen tavoitteen kannalta leskeneläkkeen keskeisenä ongelmana on, että se tarjoaa leskille kan-

nustimen vähentää työntekoa työuran aikana. Taulukon 6 viimeisessä sarakkeessa arvioidaan, kuinka vahvoja kannustimia työnteon vähentämiseen tämä järjestelmä tuottaa kahden työssäkäyvän keskituloisen ansaitsijan kotitaloudessa. Laskelmassa oletetaan, että leskeksi jäävä vaimo tyytyy oman eläkkeensä (1 672 euroa kuukaudessa) antamaan eläketasoon ja vähentää työntekoaan juuri sen verran, että tuleva leskeneläke korvaa täysimääräisesti vaimon työuran lyhentämisen aiheuttaman omaeläkkeen laskun.

Tavanomainen, 4 vuotta miestä nuorempi vaimo, saa odotettavissa olevan leskeneläkkeen kautta oman eläkekertymänsä suuruisen eläkkeen 3 vuotta lyhyemmällä työuralla.² Mitä nuorempi vaimo, sitä useamman vuoden hän odotettavissa olevan leskeneläkkeen avulla voi

² Nämä yksinkertaiset laskelmat hieman aliarvioivat vaimon työuran aikana pidettävän mahdollisen tauon pituutta, sillä niissä ei ole otettu huomioon, että tämän tauon aikana vaimon työtulojen menetys lisää puolisoiden omaeläkkeiden välistä eroa ja sitä kautta maksettavan leskeneläkkeen tasoa.

työuraansa lyhentää. Jos vaimo on 24 vuotta nuorempi, työuraa voi lyhentää 12 vuotta.

On selvää, että tämän tyypillisen kahden ansaitsijan keskituloisen pariskunnan kohdalla työeläkelakien mukainen leskeneläkejärjestelmä tuottaa vahvoja kannustimia pienituloisemmalle vaimolle vähentää työntekoa, vaikka tarve toiseen suuntaan koko työeläkejärjestelmän tasolla on suuri. Työtulojen menetys, tietämättömyys omasta ja puolison todellisesta kuolinhetkestä sekä epävarmuus avioliiton kestosta heikentävät näiden kannustimien käyttäytymisvaikutuksia, mutta ne eivät poista sitä, että nämä kannustimet sinällään ovat suuria.

Tämä kahden keskituloisen ansaitsijan kotitalouden tapaus kuvaa vain pieneltä osin leskeneläkejärjestelmään sisältyviä kannustimia vähentää työntekoa. Arvioidaan seuraavaksi asiaa vähän laajemmasta näkökulmasta.

6. Suomen eläkejärjestelmä tukee yhden ansaitsijan perhemallia

Edellisessä luvussa tarkasteltiin kahden kokopäivätyössä olleen keskituloisen palkansaajan tapauksessa työeläkelakien leskeneläkkeen sisältämiä kannustimia vähentää työntekoa. Tarkastelu on rajallinen eikä kerro siitä, missä määrin Suomen eläkejärjestelmä kokonaisuudessaan kannustaa leskiä (tässä naisia) olemaan osallistumatta lainkaan työvoimaan (yhden ansaitsijan perhemalli). Arvioidaan tätä kysymystä 1) matala-, 2) keski- ja 3) hyväpalkkaisen aviomiehen vaimojen tapauksissa.

Oletetaan, että mies jää 63-vuotiaana eläkkeelle 40-vuotisen työuran jälkeen. Vaimo on tehnyt kotityötä eikä ole kerryttänyt omaa työeläkettä. Ensimmäisen esimerkkiperheen miehen työura on tuottanut hänelle 2 085 euron eläkepalkan, joka vastaa kokoaikaisessa ansio-

työssä olevan alimman kymmenyksen kuukausiansioita (1. desiili). Toisessa perheessä miehen 3 020 euron eläkepalkka vastaa kokoaikaisessa ansiotyössä olevien miesten kokonaisansioiden mediaania. Kolmannessa perheessä miehen 5 009 euron eläkepalkka vastaa kokoaikaisessa ansiotyössä olevien miesten ansiotasoa, joita pienempiä kuukausiansioita sai 80 prosenttia ansiotyössä olevista miehistä (9. desiili).³ Miehen pitkän työuran ansiosta hän saa omaeläkettä 60 prosenttia eläkepalkastaan. Vaimon leskeneläke on puolet miehen omaeläkkeestä.

Oletetaan, että jokaisessa esimerkkiperheessä puoliset elävät 63-vuotiaiden keskimääräisten elinajanodotteiden mukaiseen ikään; mies 82-vuotiaaksi ja vaimo 86-vuotiaaksi.⁴ Koska elinajat eivät ole riippumattomia sosioekonomisesta asemasta, tämä yksinkertaistuksen vuoksi tehty oletus yliarvioi matalapalkkaisen miehen perheen ja aliarvioi hyväpalkkaisen miehen perheen elinkaaren aikaisia eläkekertymiä.

Koska vaimo ei ole avioliittonsa aikana ollut lainkaan töissä, hän on oikeutettu 65 vuoden iässä kansaneläkkeeseen. Aviopuolison kuoleman jälkeen leskeneläke vähentää kansaneläkkeen määrää sitä enemmän mitä suuremman leskeneläkkeen vaimo saa. Vaimon kokonaiseläke määräytyy siten leskeneläkkeen ja kansaneläkkeen yhteissummasta.

Taulukossa 7 arvioidaan eläkejärjestelmään sisältyviä lesken kannustimia olla työvoiman ulkopuolella vertaamalla, kuinka monta vuotta nainen, jonka eläkepalkka vastaa kokoaikaisten naispuolisten palkansaajien kuukausiansion mediaania (2 787 euroa)⁵, tarvitsee työskennel-

³ Tilastokeskus, *Palkkarakennetutkimus 2010*.

⁴ Vuoden 2010 tieto, *Risku ym.* (2011).

⁵ Tilastokeskus, *Palkkarakennetutkimus 2010*.

Taulukko 7. Sopivalla avioliitolla voi saada keskituloisen naisen vuosikymmenien työpanosta vastaavan eläkkeen

Kolme perhettä: Edunsaajan eläkepalkka 1) 1. desiilin, 2) mediaaniansioiden, 3) 9. desiilin mukainen	Työvoiman ulkopuolella pysyneen vaimon eläkekertymä elinkaarella, €			Työvuosien määrä, jonka mediaaniansioita ansaitsevan (2 787 €) naisen tulee tehdä saadakseen lesken eläketulot
	Leskeneläke, €	Kansaneläke, €	Vaimon kokonais- eläketulot, €	
1) Leskeneläke 625,50 €/kk				
Vaimo				
4 vuotta nuorempi	60 048	115 199	175 247	15
8 vuotta nuorempi	90 072	104 777	194 849	17
16 vuotta nuorempi	150 120	83 933	234 053	20
24 vuotta nuorempi	210 168	81 328	291 496	25
2) Leskeneläke 906,00 €/kk				
Vaimo				
4 vuotta nuorempi	86 976	101 735	188 711	16
8 vuotta nuorempi	130 464	84 581	215 045	19
16 vuotta nuorempi	217 440	50 273	267 713	23
24 vuotta nuorempi	304 416	45 985	350 401	30
3) Leskeneläke 1 502,70 €/kk				
Vaimo				
4 vuotta nuorempi	144 259	84 217	228 476	20
8 vuotta nuorempi	216 389	58 304	274 693	24
16 vuotta nuorempi	360 648	6 478	367 126	32
24 vuotta nuorempi	504 907	0	504 907	yli 40

lä päästäkseen yhtä suureen eläkekertymään kuin työelämän ulkopuolella pysytellyt leski. Omaeläke 40-vuotisen työuran jälkeen tällä eläkepalkalla on 1 672 euroa.

Jotta mediaaniansioita ansaitseva nainen saisi yhtä suuren eläkekertymän kuin työelämän ulkopuolelle jäänyt ja 4 vuotta miestänsä nuorempi leski, hänen täytyy työskennellä koko-aikaisesti 15–20 vuotta. Mitä suurempi leskeneläke on (ja kuolleen puolison omaeläke), sitä pidempään työssäkävyn naisen täytyy ponnistella työmarkkinoilla saadakseen kerrytettyä lesken kokonaiseläkekertymän. Lesken

eläkekertymän saadakseen naisen täytyy myös työskennellä sitä kauemmin, mitä nuorempi leski on mieheensä nähden ollut. Jos miehen omaeläke on ollut 3 006 euroa, saa hänen 24 vuotta nuorempi leskensä suuremman eläkekertymän kuin mediaaniansiota ansaitseva nainen pystyy koko 40-vuotisen työuransa aikana kerryttämään.

Taulukko 7 viestii siitä, että suomalaisessa eläkejärjestelmässä aviovaimoilla on erittäin vahvat kannustimet jättäytyä työelämän ulkopuolelle. Nämä kannustimet ovat suuruusluokaltaan sellaisia, että vanhuuseläkepuolella

tehdyt ratkaisut viiden vuoden ajalle ulottuvista kannustinkarttumista tuntuvat näpertelyltä. Suomessa ei ole tehty tutkimusta siitä, minkälaisia käyttäytymisvaikutuksia perhe-eläkejärjestelmään sisältyvillä kannustimilla on. Tällaisen tiedon puute selittää osin sitä, että työeläkejärjestelmän ”kokonaisuudistuksissa” perhe-eläkejärjestelmä on jätetty rauhaan.

7. Työeläkelakien mukainen perhe-eläkejärjestelmä vaatii perusteellisen reformin

Työeläkejärjestelmää on viime vuosina uudistettu lähtökohtaisesti yksittäisen edunsaajan näkökulmasta. Uudistustyössä on lähes kokonaan sivuutettu se, että työeläkejärjestelmän lopullinen edunsaaja ei ole yksittäinen henkilö vaan hänen perheensä. Perhe-eläkejärjestelmää ei voi jättää tulevien eläkejärjestelmä uudistusten ulkopuolelle. Työeläkejärjestelmää on perusteltua tarkastella kokonaisuutena myös siitä syystä, että eri eläke-etuuslajeissa saadut etuudet ja kannustimet riippuvat toisistaan.

Perhe-eläkejärjestelmään sisältyvät voimakaat työn tarjonnan kannustimet murentavat koko eläkejärjestelmän kestävyttä pitkällä aikavälillä. Työeläkelakien mukaisia perhe-eläkkeitä maksettiin vuonna 2010 lähes 1,6 miljardin euron edestä. Summa on merkittävä. Perhe-eläkkeiden vuoksi jokainen työssäkäyvä suomalainen maksaa 2,1 prosenttia korkeampia työeläkemaksuja. Ei ole loogista, että vanhuuseläkejärjestelmässä vaaditaan vanhuuseläkkeiän alarajan nostoa ja tehdään muita eläke-etuuksia heikentäviä toimenpiteitä työn tarjonnan kasvattamisen nimissä kun samalla lapioidaan suuria summia perhe-eläkejärjestelmään, joka tuottaa vahvoja kannustimia päinvastaiseen, työn tarjonnan vähentämiseen.

Työeläkelakien mukaisten leskeneläkkeiden haitalliset työn tarjonnan vaikutukset syntyvät siitä, että leskeneläkkeitä maksetaan myös sen jälkeen, kun lesken omaeläkeoikeus alkaa. Eläkeurien pituutta ja järjestelmän pitkän aikavälin kustannuksia on nykyjärjestelmässä vaikea arvioida, sillä eläkeurien pituudet johtuvat elinajan odotteiden lisäksi suomalaisten käyttäytymisestä avioliittomarkkinoilla. Perhe-eläkejärjestelmässä vakuutusperiaate ei toimi ja edunsaajat voivat omalla toiminnallaan eri tavoin vaikuttaa odotettavissa oleviin etuihinsa.

Eläketurvakeskuksen pitkän aikavälin enusteet olettavat, että perhe-eläkemenot ylittävät työkyvyttömyyseläkemenot (tällä hetkellä 2,4 miljardia euroa) vuonna 2030. Samalla kuitenkin oletetaan, että vuonna 2030 perhe-eläkkeiden alkavuutta vähentää avioliittojen väheneminen.⁶ Tämä oletus ei tunnu perustellulta kuin siinä tapauksessa, että järjestelmän ehdot täyttävät parit eivät ole rationaalisia tai että järjestelmän edut eivät ole yleisesti tiedossa.

Työeläkelakien mukainen perhe-eläkejärjestelmä ei tue oikeudenmukaisella tavalla leskien toimeentuloa, vaan jatkaa työelämässä ilmenevää sosiaalista epätasa-arvoa myös edunjättäjän kuoleman jälkeen. Pienen omaeläkkeen varassa olleen edunjättäjän pienituloisen lesken toimeentulo tuetaan suhteessa vähemmän kuin suuren omaeläkkeen saaneen edunjättäjän pienituloista leskeä. Lähes yhtä suuria omaeläkkeitä kerryttäneet puoliset – omaeläkkeen tasosta riippumatta – eivät perhe-eläkejärjestelmästä myöskään suuria eläke-etuja voi odottaa. Tämä johtuu siitä, että työeläkelakien mukai-

⁶ Risku ym. (2011). *Nikanderin (2010) tulokset ovat tämän oletuksen vastaisia: avioituminen on vilkastunut 2000-luvun puolella.*

nen leskeneläke määräytyy puolisoiden omaeläkkeen erojen eikä tasojen perusteella.

Perheettömien työeläkeaikaa perhe-eläkejärjestelmä ei ole suunniteltu tukemaan, mutta työrallaan he osallistuvat vastaavalla tavalla kuin perheelliset sen aiheuttamiin kustannuksiin. On arvioitu, että Suomen väestöstä noin 10 prosenttia elää naimattomina. Perhe-eläkejärjestelmän olemassaolo ei ole parantanut kaikkein heikoimmassa asemassa olevien yksinasuvien vanhusten asemaa. Yksinasuvista yli 75-vuotiaista naisista 30 prosenttia oli vuonna 2006 köyhyysrajan alapuolella (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2012).

Puolisoiden omaeläkkeiden eroihin perustuva leskeneläkkeen taso viestii siitä, että järjestelmä nojautuu lähtökohtaisesti yhden saitsijan perhemalliin. Tätä mallia kansaneläkejärjestelmä omalta osaltaan tukee. Eläkejärjestelmän eri osat tuottavat yhdessä voimakaita kannustimia sille, että perheissä pienempituloinen puoliso jäisi työvoiman ulkopuolelle. On ristiriitaista, että samalla kun korostetaan työikäisten miesten ja naisten tasavertaisuutta työvoimaan osallistumista ja sukupuolten välistä palkkauksellista tasa-arvoa, eläkejärjestelmä vaikuttaa omalta osaltaan siihen suuntaan, etteivät nämä tasa-arvopyrkimykset tule onnistumaan.

Nykyinen perhe-eläkejärjestelmä edustaa menneisyyttä eikä vastaa tämän päivän ja tulevaisuuden Suomea. Se vaatii pikaisen ja perusteellisen reformin. Keskeisenä elementtinä reformissa tulee olla leskeneläkeurien rajoittaminen. Etuuksien määräytyminen tulisi muuttaa vastaamaan Suomessa vallitsevaa kahden an-

saitsijan perhemallia. Työeläkejärjestelmän näkökulmasta tehokkain ratkaisu pitkällä aikavälillä olisi rajoittaa työeläkelakien perhe-eläkkeet niitä eniten tarvitseville, alle 18-vuotiaiden lasten perheisiin ja lopettaa leskeneläkeoikeus viimeistään silloin, kun leski alkaa vanhuuseläkepuolella saada omaeläkettä. Pienet avioliiton keston tai ikärajojen muutokset tai järjestelmään pääsyn ehtojen kiristämiset, jotka eivät puutu perhe-eläkkeen keston tai tasoon, eivät työn tarjonnan kannustimia muuta suuntaan eikä toiseen. Ne ainoastaan vähentävät niiden henkilöiden lukumäärää, jotka järjestelmän piiriin pääsevät. □

Kirjallisuus

- Eläketurvakeskus ja Kansaneläkelaitos (2011), *Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2010*, Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011, Helsinki.
- Knuuti, J. ja Ritola, S. (2012), *Kokonaiseläke 2012. Työeläke, kansaneläke ja verotus*, Eläketurvakeskuksen katsauksia 01/2012, Helsinki.
- Nikander, T. (2010), ”Avioliiton suosio on hitaasti kasvanut”, *Hyvinvointikatsaus 2/2010*, http://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-06-07_004.html?s=0 (viitatti 28.1.2012).
- Risku, I., Elo, K., Klaavo, T., Lahti, S., Sihvonen, H. ja Vaittinen, R. (2011), *Lakisääteiset eläkkeet – pitkän aikavälin laskelmat 2011*, Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2011, Helsinki.
- Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2012), *Yksinasuvilla on korkea köyhyysriski*, http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/tutkimus/hankkeet/stop_koyhyys/yksinasuvilla_on_korkea_kokoyhyysriski (viitattu 28.1.2012).
- Tilastokeskus (2011), *Suomen tilastollinen vuosikirja 2011*, Suomen virallinen tilasto, Helsinki.